

NOTA SOBRE L'ANAMNESI DE L'«ANÀFORA DE BARCELONA» (P. MONTS. ROCA INV. 128-178)

per SEBASTIÀ JANERAS

*Recordant el pare Alexandre Olivar,
mestre i amic admirat*

RESUM

Es proposa una nova interpretació i traducció de l'expressió *σοσκιν εαν συνερχοντες ποιουντες* que apareix en l'anamnesi de l'anomenada *Anàfora de Barcelona*, continguda en els folis 154b-155a del còdex miscel·lani P. Monts. Roca inv. 128-178.

Paraules clau: anàfora de Barcelona, paper, Montserrat.

NOTE ON THE ANAMNESIS OF THE "ANAPHORA OF BARCELONA"
(P. MONTS. ROCA INV. 128-178)

ABSTRACT

Proposed here is a new interpretation and translation of the expression *σοσκιν εαν συνερχοντες ποιουντες*, which appears in the anamnesis of the so called "Anaphora of Barcelona", on folios 154b-155a of the miscellaneous codex P. Monts.Roca inv. 128-178.

Keywords: Anaphora of Barcelona, papyrus, Montserrat.

L'anomenada *Anàfora de Barcelona*, continguda en el còdex miscel·lani P. Monts. Roca inv. 128-178, va ser editada pel seu descobridor, el doctor Ramon Roca-Puig, de primer gradualment per fragments, en petits fascicles (1979-1993), i finalment sencera en format llibre: *Anàfora de Barcelona i altres pregàries (Missa del segle IV)*, Barcelona, 1994 (2a ed. 1996, 3a ed. 1999). Una edició pròpiament crítica va ser publicada, l'any 2008, per Michael Zheltov.¹ L'anàfora estricta ocupa els folis 154b-155a del manuscrit, que és un còdex miscel·lani que conté altres textos litúrgics i literaris.²

Aquí voldria examinar un punt de l'anamnesi d'aquesta anàfora, que ha estat interpretat de diversa manera. Presento, en tres columnes, el text de l'anamnesi segons el papir de Montserrat, segons la interpretació i restitució de Ramon Roca-Puig i segons la interpretació i restitució de Michael Zheltov, i indico, en cursiva, el terme que constitueix l'objecte principal d'aquesta nota:

Papir	Roca-Puig	Zheltov
καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ ποιοῦμεν εἰς τὴν σὴν ἀνάμνησιν <i>σοσκιν εαν</i> συνερχόντες ποιοῦντες σὴν τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἁγίου μυστηρίου διδασκάλου καὶ βασιλέως καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	Καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ ποιοῦμεν εἰς τὴν σὴν ἀνάμνησιν, <i>δόσκις ἐάν</i> συνερχόμενοι ποιῶμεν τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἁγίου μυστηρίου διδασκάλου καὶ βασιλέως καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	Καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ ποιοῦμεν εἰς τὴν σὴν ἀνάμνησιν, <i>ὡς ἐκεῖνοι ἄν</i> συνερχόντες, ποιοῦντές σου τὴν ἀνάμνησιν, τοῦ ἁγίου μυστηρίου διδασκάλου καὶ βασιλέως καὶ σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

1. M. ZHELTOV, «The Anaphora and the Thanksgiving Prayer from the Barcelona Papyrus: An Underestimated Testimony to the Anaphoral History in the Fourth Century», *Vigiliae Christianae*, 62 (2008), p. 467-504. En un treball anterior, el mateix autor ja havia presentat el text del papir, la seva reconstrucció i una traducció russa: M. ZHELTOV, «Греческая литургия IV века в папирусе Барселон. Папир. 154В-157В», *Вестник древней Истории*, 9 (2002), p. 240-256. Posteriorment, estudiant les diverses anàfores alexandrines, n'oferia una nova traducció: M. ZHELTOV, «Древние александрийские анафоры», *Богословские Труды*, 36 (2003), p. 269-320; aquí p. 299-302 (Анафора Барселонского папируса). Més tard, i en col·laboració amb A. I. Vinogradov, publicava un estudi, que volia ser una recensió de l'edició de Roca-Puig, on estudiava, part per part, l'anàfora i presentava una reconstrucció del text grec seguit d'una traducció russa: M. ZHELTOV i A. I. VINOGRADOV, «Roca-Puig R. *Anàfora de Barcelona i altres pregàries: Missa del segle IV*. Barcelona, 1994; 1996², 1999³. 151 p.», *Христианский Восток*, 4 (2006), p. 565-586.
2. Sobre aquest còdex miscel·lani, cf. S. TORALLAS TOVAR, «El códice misceláneo», a S. TORALLAS TOVAR, S. (coord.), *La mano del escriba: Recorrido por los tesoros manuscritos de la Abadía de Montserrat*, Barcelona, 2015, «Scripta Orientalia», 2, p. 69-75.

Aquí em fixo en el terme οσοκιν, que presenta el papir de Montserrat i que Roca-Puig interpreta per όσάκις. De fet, aquest adverbi és el que apareix en les anàfores, en el relat de la institució eucarística, d'acord amb el text de sant Pau: Τοῦτο ποιεῖτε, όσάκις γάρ ἐάν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν· Όσάκις γάρ ἐάν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον καὶ τὸ ποτήριον πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἔλθῃ (1Co 11, 26). Valguin alguns exemples, sobretot de tradició alexandrina, atès el caràcter de l'anàfora de Barcelona:

ANÀFORA DE MARC

Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν όσάκις γάρ ἐάν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, πίνητε δὲ καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλετε...³

PAPIR DE DÉR-BALYZEH

...τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. Όσάκις ἐάν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, πίνητε δὲ τὸ ποτήριον τοῦτο τὸν ἐμὸν θάνατον καταγγέλλεται, τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν ποιεῖτε.⁴

ANÀFORA COPTA DE SANT BASILI

Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, όσάκις γάρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ πίνητε τὸ ποτήριον τοῦτο, τὸν θάνατον τὸν ἐμὸν καταγγέλλετε...⁵

ANÀFORA DE CIRIL

Do this in commemoration of me. For as often as ye shall eat of this bread and drink of this cup ye do show my death...⁶

Però el fragment paulí, amb l'adverbi όσάκις, apareix també en la majoria d'anàfores, per exemple en les *Constitucions Apostòliques*,⁷ en

3. A. HÄNGGI i I. PAHL, *Prex Eucharistica* [= PE], Friburg, 1968, p. 112; també el fragment de papir de la John Rylands Library, PE, p. 120.
4. PE, p. 126. S'hi poden afegir altres fragments de papir: Viena 8599b, Viena G.16.545, Brit. Mus. Nr. 54036, etc.
5. J. DORESE i E. LANNE, *Un témoin archaïque de la liturgie copte de S. Basile*, Lovaina, 1960, «Bibliothèque du Muséon», 47, p. 19 (retroversió grega del copte).
6. F. E. BRIGHTMAN, *Liturgies Eastern and Western*, I, Oxford, 1986, p. 177.
7. M. METZGER, *Les Constitutions Apostoliques*, III, VIII, 12, 37, París, 1987, SC 336, p. 198.

l'anàfora de sant Jaume,⁸ en l'anàfora bizantina de sant Basili,⁹ en l'anàfora siroantioquena dels dotze apòstols,¹⁰ etc.

L'anàfora de Barcelona no té el precepte d'iteració en el relat de la institució eucarística; Roca-Puig, en un article del 1987,¹¹ basant-se en una comparació amb l'anàfora sirooriental de Teodor de Mopsuèstia, l'hi introduïa: Τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἐὰν συνέρχεσθε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, i ho atribuïa a un possible descuit del copista; però en l'edició de l'anàfora (1994) ja no hi apareix. La frase, doncs, que conté l'adverbi ὁσάκις no forma part del precepte d'iteració, sinó que, com una resposta de la comunitat, forma ja part de l'anamnesi: Καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ ποιούμεν εἰς τὴν σὴν ἀνάμνησιν, ὁσάκις ἐὰν συνέρχοντες... «I nosaltres fem això mateix en memòria teva, cada vegada que, reunint-nos...».¹²

Pel que fa a la interpretació que fa Zheltov del terme ὁσοκιν com a ὡς ἐκεῖνοι ('com aquells'), ell mateix explica, en l'estudi de l'anàfora, que es refereix als apòstols: «like those [*i. e.* the apostles]».¹³ I tradueix, doncs, així tot aquest passatge: «And we also do the same in Your remembrance, like those – whenever we meet together, we make remembrance of You...» La mateixa lectura del terme ὁσοκιν presentava l'any 2003: «как и они», i el 2006: «словно они».¹⁴ En canvi, en el seu primer treball sobre l'anàfora, l'any 2002 («Греческая литургия»), Zheltov interpretava ὁσοκιν per ὁσάκις, com Roca-Puig, i traduïa per: всякий раз. En els treballs posteriors (2003, 2006 i 2008) Zheltov va canviar de criteri, amb la lectura d'ὁσοκιν

8. Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰακώβου τοῦ Ἀδελφοθέου, Atenes, Apostoliki Diakonía, 1964, p. 30.
9. Ἱερατικόν, Atenes, Apostoliki Diakonía, 1968, p. 134. Com és sabut, a l'anàfora de sant Joan Crisòstom li manca el precepte d'iteració.
10. Edició i traducció d'A. RAES, *Anaphorae syriacae*, 1, 2, Roma, 1940, p. 216-217 (ὁσάκις: ܠܥܘܕܝܐ, ܥܘܕܝܐ).
11. R. ROCA-PUIG, «Congregati, agentes memoriam mysterii», a P. O. SCHOLZ i R. STEMPPEL (ed.), *Nubia et Oriens Christianus: Festschrift für C. Detlef G. Müller zum 60. Geburtstag*, Colònia, 187, p. 213-231.
12. Alguns autors veuen la frase καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ ποιούμεν εἰς τὴν σὴν ἀνάμνησιν com una interpolació: P. F. BRADSHAW, «The Barcelona Papyrus and the Development of Early Eucharistic Prayers», a M. E. JOHNSON (ed.), *Issues in Eucharistic Praying in East and West: Essays in Liturgical and Theological Analysis*, Collegeville, Minnesota, 2011, p. 129-138; aquí, p. 132; N. P. CHASE, «The Antiochenization of the Aegyptian Tradition: An Approach to the Barcelona Papyrus and Anaphoral Development», *Ecclesia Orans*, 34 (2017), p. 319-367; aquí, p. 335.
13. *The Anaphora*, p. 480.
14. Aquí, en nota, explicita: апостолы.

per ὡς ἐκεῖνοι. Personalment, aquesta lectura de Zheltov: ὡς ἐκεῖνοι ('com aquells'), no em sembla correcta, i sí, en canvi, la de Roca-Puig: ὁσάκις ('cada vegada que'), perquè respon al sentit d'iteració de la cena.

Quant als dos participis que segueixen després d'ὁσάκις γὰρ ἔαν, és a dir: συνέρχοντες ποιῶντες, Roca-Puig els interpreta: συνερχόμενοι ποιῶμεν, que tradueix per: «[cada vegada que], havent-nos reunit,¹⁵ fem [la commemoració...]». Amb això, Roca-Puig canvia la forma activa συνέρχοντες del papir per la forma que seria correcta de la veu mitjana, συνερχόμενοι, ja que el verb és συνέρχομαι. I canvia el segon participi, ποιῶντες, pel present de subjuntiu, ποιῶμεν, ja que ὁσάκις γὰρ ἔαν demanaria un subjuntiu.

Zheltov manté els dos participis: συνέρχοντες, ποιῶντες, i tradueix: «whenever we meet together, we make [remembrance]...», on *whenever* potser voldria reflectir el participi de present, però, de fet, sembla que ha de correspondre a ὁσάκις.¹⁶ En la primera publicació (2002), Zheltov llegia, com Roca-Puig: συνερχόμενοι, però mantenia ποιῶντες, i traduïa: когда собираемся вместе, творим [воспоминание]; el 2006 llegia: [ὡς ἐκεῖνοι ἄν] οὖν ἔρχοντες¹⁷ i, en l'edició definitiva de 2008, a *Vigiliae Christianae*, recuperava la forma de l'original: συνέρχοντες.

El participi συνέρχοντες, en forma activa, pot semblar estrany, i per això Roca-Puig proposa συνερχόμενοι. En l'article de l'any 1987 deia taxativament: «La forma del papir συνέρχοντες és inadmissible, car no existeix una veu activa de ἔρχομαι ni dels seus compostos, només la veu deponent».¹⁸ Però la forma activa (ἔρχω) del verb ἔρχομαι és recollida, com a rara, pel diccionari de Liddel-Scott i apareix en diversos autors antics, sobretot gramàtics antics i bizantins,¹⁹ al costat d'altres verbs com εὐχω per εὐχομαι ο δέχω per δέχομαι, etc.²⁰ Per tant, penso que es pot mantenir

15. *Anàfora de Barcelona*, p. 16; a la p. 67, en fer l'estudi de cada part de l'anàfora, tradueix: «reunint-nos».

16. En aquest cas tindriem dues interpretacions del terme ὁσάκις: ὡς ἐκεῖνοι i ὁσάκις.

17. Lectura en lloc de συνέρχοντες.

18. ROCA-PUIG, «Congregati», p. 221.

19. Per exemple TIMOTEU (s. I aC), *Fragments*, 15, J. H. HORDERN (ed.), *The Fragments of Timotheus of Miletus*, Oxford, 2002; ELI HERODIÀ (s. II), *De prosodia catholica*, A. LENTZ (ed.), *Grammatici graeci*, vol. 3, Leipzig, 1867; ARCADI (s. IV), *De accentibus*, J. F. BARKER (ed.), Leipzig, 1820, p. 176; TEOGNOST (s. IX), *Canones sive De Orthographia*, sec. 89, J. A. CRAMER (ed.), *Anecdota Graeca e codd. manuscriptis Bibliothecarum Oxoniensium*, Oxford, 1835; EUSTACI (s. XII), *Commentarii ad Homeri Iliadem*, J. STALLBAUM (ed.), vol. 3, Leipzig, 1824, etc.

20. Agraïixo a la doctora Montserrat Camps, de la Universitat de Barcelona, la seva valuosa col·laboració en aquest punt.

la lliçó del papir: συνέρχοντες. Pel que fa al segon participi, ποιῶντες, ja he dit que Roca-Puig proposa de canviar-lo pel subjuntiu ποιῶμεν,²¹ al contrari de Zheltov, que manté la forma del papir: ποιῶντες.

Entre els diversos autors que han estudiat l'anàfora del papir de Montserrat, alguns n'ofereixen el text pràcticament sencer, ja sigui en grec o en traducció anglesa, en ambdós casos seguint l'edició i la traducció de Zheltov a *Vigiliae Christianae* (2008), seguint, per tant, la seva interpretació del terme ὁσοκιν per ὡς ἐκεῖνοι ('like those') i conservant els dos participis de present, en grec, amb la traducció de Zheltov;²² i no he vist que ningú posés en qüestió la lectura ὡς ἐκεῖνοι. Walter D. Ray, en canvi, ofereix una traducció de l'anàfora lleugerament diferent, que mostra la lectura d'ὁσοκιν per ὁσάκις, i tradueix literalment els dos participis de present: «We also do the same in Your remembrance of You, *as often as meeting together, making the remembrance of You, of the holy mystery of our Teacher and King and Saviour Jesus Christ*».²³

Pel que fa als mots que segueixen: σὴν τὴν ἀνάμνησιν (papir), Roca-Puig suprimeix el possessiu i, per tant, en aquest cas, la memòria és directament del sant misteri: ποιῶντες (ποιῶμεν) τοῦ ἁγίου μυστηρίου... I tradueix: «cada vegada que, havent-nos reunit, fem la commemoració del sant misteri...». Zheltov, amb raó, no veu per què suprimir el possessiu, però proposa canviar σὴν τὴν ἀνάμνησιν per σοῦ τὴν ἀνάμνησιν. Penso també, com Zheltov, que no cal suprimir el possessiu, ja que explícita de qui es fa memòria, d'acord amb les paraules de Crist a la cena: τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἑμὴν ἀνάμνησιν (Lc 22, 19). Però canviar σὴν per σοῦ potser no és necessari; la forma del papir (σὴν) recorda més la de l'evangeli: εἰς τὴν ἑμὴν ἀνάμνησιν. Potser la similitud entre σὴν i τὴν pot haver provocat una metàtesi. Crec que és millor proposar τὴν σὴν, d'acord amb la frase

21. A «Congregati», p. 230, interpretava els dos participis del papir per: συνερχώμεθα ποιῶντες.
22. Així, BRADSHAW, «The Barcelona Papyrus», p. 134-135; P. F. BRADSHAW i M. E. JOHNSON, *The Eucharistic Liturgies: Their Evolution and Interpretation*, Londres, 2012, p. 42 (tots aquests autors reproduïen la traducció anglesa de Zheltov); CHASE, «The Antiochenization», p. 329. Chase reproduïx el text grec i la traducció de Zheltov.
23. W. D. RAY, «The Barcelona Papyrus and the Early Egyptian Eucharistic Prayer», *Studia Liturgica*, 41 (2011), p. 211-229; aquí, p. 222. En un estudi posterior («The Priority of the Strasbourg Papyrus's Tripartite Structure in some Early Egyptian Eucharistic Prayers», *Ecclesia Orans*, 34 [2017], p. 47-94; aquí, p. 89) diu encara: «We also do the same thing in Your remembrance *as often as meeting together, making the remembrance of You, of the holy mystery...*».

equivalent de l'inici de l'anamnesi: καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ ποιοῦμεν εἰς τὴν σὴν ἀνάμνησιν.

En conclusió, doncs, proposo la lectura següent de l'anamnesi del papir de Montserrat: Καὶ ἡμεῖς τὸ αὐτὸ ποιοῦμεν εἰς τὴν σὴν ἀνάμνησιν, ὁσάκις ἐὰν συνέρχοντες ποιοῦντες τὴν σὴν ἀνάμνησιν τοῦ ἁγίου μυστηρίου διδασκάλου καὶ βασιλέως καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ: «I nosaltres fem això mateix en memòria teva, cada vegada que, reunint-nos, fem memòria teva, del sant misteri del mestre i rei i salvador nostre, Jesucrist». És a dir, que estic d'acord amb Roca-Puig pel que fa a ὁσοκιν = ὁσάκις, però, en canvi, penso, com Zheltov, que és millor mantenir els dos participis tal com apareixen en el papir.

El participi συνέρχοντες, a més, representa una peculiaritat que no trobem en altres anàfores alexandrines o bizantines: la idea de *reunió*, de *congregació*: ὁσάκις γὰρ ἐὰν συνέρχοντες... ('cada vegada que, reunint-nos...'). Aquesta idea, però, apareix en la tradició siríaca oriental. En primer lloc en l'antiga anàfora d'Addai i Mari, que, com és sabut, no té la narració de la institució eucarística: «Et nos quoque, Domine, servi tui humiles, infirmi et miseri, qui congregati sumus et stamus coram te in tempore hoc accepimus per successionem formam quae a te est...».²⁴ També en l'anàfora de Teodor de Mopsuèstia: «Accipite igitur vos omnes, edite ex hoc pane et bibite ex hoc calice, et ita facite quotiescumque congregamini in mei memoriam. Sicut praeceptum nobis est, ita congregati sumus [...] ut celebremus mysterium magnum...».²⁵

També trobem aquesta idea en la tradició patristica, per exemple, en Afraat (s. IV): «Accepit (Iesus) panem, et benedixit, et dedit discipulis suis [...] Sic et vos faciatis in mei memoriam quando congregamini».²⁶ O també en sant Efrem, igualment en paraules de Crist al moment de la cena: «Et quando congregati estis in nomine meo ad ecclesiam in omni loco, facite in meam memoriam ilud quod feci».²⁷

24. W. F. MACOMBER, «The Oldest Known Text of the Anaphora of the Apostles Addai and Mari», *Orientalia Christiana Periodica*, 22 (1966), p. 335-371; aquí, p. 387-389.

25. PE, p. 383.

26. *De Pascha*, 6 (PO I, 517).

27. *Sermo IV in Hebdomadam sanctam*: TH. LAMY, *Ephraem Syrius, Himni et sermones*, I, Malines, 1882, p. 425-426.

Aquesta idea reposa en 1Co 11, on Pau, a més de transmetre el que ha rebut sobre la institució eucarística (11, 23-26), expressa la idea de *reunió*. Ho fa també per renyar els corintis: «El que ara us diré no serà per a felicitar-vos: *quan us reuniu*, no és en bé vostre, sinó en mal» (11, 17); «sento a dir que, *quan us reuniu en comunitat*, hi ha divisions entre vosaltres» (11, 18); «*quan us reuniu tots alhora*, ja no celebren el sopar del Senyor» (11, 20). Com remarca Roca-Puig, aquests passatges de Pau són tots en un context eucarístic.²⁸ I l'anàfora de Barcelona recull la idea de *reunir-se* per a celebrar l'eucaristia: Ὅσάκις γὰρ ἔαν συνέρχοντες ποιοῦντες τὴν σὴν ἀνάμνησιν: «Cada vegada que, reunint-nos, fem la teva memòria».²⁹

28. *Anàfora*, p. 67. Però Roca-Puig es limita a dir: «συνερχόμενοι remarca el caràcter comunitari de l'acte», sense més comentari. En canvi, en l'article «Congregati» (1987) havia fet una breu al·lusió als paral·lels siríacs (p. 222). Zheltov no fa cap comentari sobre aquest punt.

29. Ο «memòria de tu».